
НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.001.7+32.001.7] – 042.5/8:330.34(477)

В. М. ГЕЄЦЬ,
*професор, доктор економічних наук,
академік НАН України,
директор ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
Головний редактор журналу “Економіка України”
(Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ШЛЯХУ ДО РЕКОНСТРУКТИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ *

**Частина I. Від космополітичного універсалізму
до еволюційно-інституційного трактування господарського розвитку**

Розглянуто процес виходу з існуючого політичного циклу в економічній політиці завдяки забезпеченню нового рівня розвитку соціального капіталу на основі вдосконалення людської особистості, політичної конкуренції та конкуренції в бізнесі. Проаналізовано питання ліквідації монопольного контролю над власністю з використанням досягнень української економічної науки, яка має історичні традиції в розвитку ринкових відносин, на засадах історико-логічного підходу, що дає підстави для пошуку шляхів досягнення успіху в сучасних умовах, перш за все, в розвитку економіки.

Ключові слова: системні трансформації, політичний цикл, соціальний капітал, людська особистість, демонополізація, ринковий фундаменталізм, мережеві системи, корпоративні інтереси, національні інтереси, еволюційно-інституційний підхід, демократичний капіталізм.

V. M. HEYETS,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
Editor-in-Chief of the “Economy of Ukraine” Journal
(Kyiv)*

PECULIARITIES OF INTERRELATIONSHIP OF ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS ON THE WAY TO RECONSTRUCTIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE’S ECONOMY

**Part I. From cosmopolitan universalism
to the evolutionary-institutional interpretation of economic development**

Process of getting out of the existing political cycle in economic policy owing to provision of a new level of social capital development based on improvement of human personality and

© Геєць Валерій Михайлович (Heyets Valerii Mykhailovych), 2017; e-mail: gvm@ief.org.ua.

* Статтю підготовлено за результатами дослідження 2017 р. за темою “Загальні та локальні механізми реконструктивного розвитку економіки”, що виконується в рамках програми НАН України “Реконструкція економіки України: історичні виклики та модерні проекти”.

Матеріал публікується на продовження дискусії, започаткованої автором статтею “Суспільний капітал – 25: одержавленість чи державотворчість?” // Економіка України. – 2016. – № 8. – С. 3–6 та статтею “Особливості взаємозв’язку економічних та політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України” // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 3–21.

political and business competition is considered. A question of eliminating the monopoly control over property, using achievements of Ukrainian economic science, which has historical traditions of developing the market relations on the basis of historical-logical approach, is analyzed. The aforementioned gives grounds for finding the ways to achieve success in today's conditions, especially in terms of economic development.

Keywords: system transformations, political cycle, social capital, human personality, demonopolization, market fundamentalism, network systems, corporate interests, national interests, evolutionary-institutional approach, democratic capitalism.

Попередню статтю на цю тему [1] було присвячено існуючим до нинішнього часу передумовам щодо змісту відповідних процесів з домінуванням політичного циклу в економічній політиці, всебічний характер якого в роки трансформаційних змін розкрито автором у значно розширеній порівняно із загальноприйнятим трактуванням інтерпретації, оскільки в умовах системних трансформацій сучасного світу паралельно з процесами децентралізації та посилення ролі національних держав щодо забезпечення захисту соціальних та економічних інтересів відбувається формування нової соціальної реальності людиноцентричного характеру з новими економічними відносинами.

Вихід з такого політичного циклу має ключове значення як для відновлення, так і для досягнення високих темпів економічного зростання, адже дозволить подолати спад в економіці, який тривав багато років, і за рахунок цього досягти підвищення рівня життя населення. В довгостроковому періоді ключовим має стати процес піднесення на новий рівень, насамперед, соціального капіталу на основі розвитку людської особистості, який у політико-економічному сенсі має бути здатним вивести на шлях розвитку і країну, і її економіку. *Це по-перше. По-друге*, важливо, щоб держава створила умови для реалізації соціального капіталу на шляху його розвитку, що забезпечить успіх державотворення. *По-третє*, необхідно ліквідувати монопольний контроль над власністю, який виник на попередньому етапі реформ у результаті всездозволеності, а по суті — домінування ідеології так званого ринкового фундаменталізму епохи первісного нагромадження капіталу. Це дозволить за максимізації неформальних відносин у середовищі бізнесу та держави зберегти і посилити роль приватних монополій, сформованих у ході приватизації вже існуючих державних монополій.

Демоніполізація є доволі складним і тривалим процесом, оскільки вимагає формування відповідних інститутів і забезпечення ефективності їх діяльності, яку можна істотно підвищити шляхом активізації громадянських інститутів, довіра до яких в українському суспільстві останнім часом дуже зросла [2]. Завдяки громадському контролю можна і необхідно подолати в Україні так званий "фундаменталізм свободи" існуючих монополій великого капіталу, який багато в чому приватизував і державу. При цьому слід мати на увазі, що тенденція посилення демократичних способів контролю над бізнесом для подолання ринкового фундаменталізму є доцільною та визнаною також у глобальному вимірі сучасного капіталістичного світу з метою впорядкування існуючої турбулентності у просторі мережевих систем, які внаслідок їх відкритості за своєю природою характеризуються великою невизначеністю у просторі та часі [3]. На відміну від мережевого простору з його невизначеністю, ієрархія зумовлює стійкість і визначеність, тому їх взаємодія породжує "суперечність між ієрархічними і мережевими зв'язками як основну структурно-організаційну проблему розвитку суспільства у XXI сто-

літті” [3, с. 22]. Саме тому правомірною є думка П. Мейсона, що в сучасному капіталістичному світі “все пронизане боротьбою між мережами та ієрархією” [4, с. 207]. З точки зору соціальної сили, капіталізм застряє у світі монополій і не-ефективності, посеред руїн вільного ринку, де панували фінанси, і це повною мірою стосується України. Отже, для нормалізації капіталістичного устрою, принаймні, на даному етапі, важливо реалізувати таку політику, зміст якої дозволить уникнути хоча б тих проблем, які мають тенденцію до посилення залежності від: зовнішнього фінансування, яке здійснюється міжнародними фінансовими організаціями та країнами-донорами; очікуваного підвищення рівня присутності іноземного капіталу, який дістає таку можливість в умовах політики бюджетної консолідації, яка передбачає розширення впливу ринку.

За таких умов можна очікувати ще більшої залежності України та її економіки від зовнішніх фінансових ресурсів і певної втрати суверенітету. Останнє є досить важливим, оскільки, станом на кінець I кварталу 2017 р., чистий зовнішній борг державного сектору наблизився до 28 млрд. дол., що з урахуванням особливостей його обслуговування протягом найближчих 2–3 років вимагатиме додаткових зовнішніх запозичень, насамперед від МВФ (зокрема, до кінця 2018 р. – 8,5 млрд. дол.). Ситуація, яка збережеться найближчими роками, характеризується тим, що такий ступінь залежності від зовнішніх запозичень не зменшуватиметься, а, скоріше за все, зростатиме. Крім того, за рекомендаціями МВФ, в Україні додаткові зовнішні запозичення будуть неминучими для успішної боротьби з інфляцією шляхом таргетування в умовах очікуваних низьких темпів економічного зростання (1,5–2,5%) і дефіциту поточного рахунку платіжного балансу для виконання зовнішніх зобов’язань, накопичення необхідних резервів, валютної лібералізації.

Проте такий сценарій не приведе до оздоровлення економіки в довгостроковій перспективі, що дозволило б протистояти зовнішньому тиску, хоча окремі країни мають позитивний досвід у цьому питанні. Таким прикладом може бути Польща, яка “не кинулася приватизовувати все підряд і не ставила завдання знизити інфляцію вище за решту макроекономічних проблем. При цьому вона зробила акцент на деяких питаннях, яким МВФ не приділяв необхідної уваги, серед яких: важливість суспільної підтримки реформ, стримування зростання безробіття та індексації пенсій, створення інституційної інфраструктури, необхідної для функціонування ринкової економіки” [5, р. 181].

У переліку вказаних відмінностей у змісті реформ, проведених у Польщі, на першому місці стоять питання, пов’язані з досягненням суспільного консенсусу щодо підтримки політики реформ, які, на нашу думку, полягають у досягненні не-суперечливого взаємозв’язку політичних та економічних дій у процесі трансформацій та функціонування таких основоположних суспільних суб’єктів, як держава, особи, що приймають рішення, суб’єкти ринку та, що найважливіше, громадяни. При цьому ми виходимо з того, що “в усі часи та в усіх країнах спроможність, моральність і діяльність громадян регламентувалися для процвітання країни, і багатство збільшувалось або зменшувалось із цими якостями; але ніколи праця та економія людей, дух винахідливості й підприємливості не створили нічого великого там, де вони не могли спиратися на громадянську свободу, установи і закони, адміністрацію і зовнішню політику, особливо ж на національну єдність і могутність” [6, с. 285]. Цього вдалося досягти далеко не всім країнам, у тому числі й через різноманітність можливих моделей функціонування капіталізму і механізмів їх реалізації.

Системна криза, що охопила капіталістичний світ, є результатом, насамперед, могутнього поступу капіталу, який у нинішній його іпостасі призвів до надмірного розшарування в контролі над багатством і до неспроможності це розшарування подолати, хоча, здавалося б, нерівність у перші три чверті ХХ ст. відійшла в минуле. Разом з тим "нерівність завжди асоціюється з у край високою концентрацією політичної влади, і ця влада завжди використовувалася для того, щоб збільшити розрив у доходах шляхом отримання ренти, та оренди, що істотно гальмує економічне зростання" [7, р. 30]. Без цього знайти відповіді на нові виклики сьогодення неможливо. ***Сучасна світова капіталістична система сформувалася в результаті динамічного розвитку конкурентних відносин і завдяки цьому досягла високих результатів, продемонструвавши людству приклади життя вищої якості.*** Разом з тим, незважаючи на це, на порядку денному постала проблема вибору: або йти далі шляхом, що зумовлюватиме поглиблення кризи і конфліктність, або відійти від ідеології космополітизму, оскільки впровадження (наприклад, у США) економічної політики під тиском ТНК або фінансового олігархату глобального характеру в реальності є так званою фінансовою експансією. Внаслідок цього фінансовий сектор економіки дедалі більше віддаляється від її реального сектору, що, з одного боку, обмежує інвестиції в нього, а з іншого – розширює на основі самовідтворення та поглиблює боргову залежність і держави, і корпорацій. Як говорить Дж. Фокс, глобальна тенденція такого характеру, зокрема у США, примусила лідерів і демократів, і республіканців систематично жертвувати доходами і гарантіями зайнятості трудящих в обмін на просування інтересів американських і міжнародних інвесторів [8]. У цьому контексті необхідним стає надання пріоритету історизму, характерному для системи політичної економії Ф. Ліста, згідно з яким "економіка кожної країни має власну специфіку, яка зумовлена всією історією її розвитку, національно-культурною спадщиною, особливістю менталітету населення і географічним положенням" [9, с. 39].

Головне завдання нашої держави на найближчу перспективу – забезпечити реалізацію політики, спрямованої на формування такого рівня конкурентоспроможності національної економіки, який би дозволив в умовах нового характеру трансформацій глобалізаційних економічних процесів бути гідним суб'єктом у системі міжнародних і міжекономічних відносин, здатним, на противагу корпоративним інтересам, які часто мають глобалізований характер, захистити національні інтереси, всебічно орієнтуючись на політику уникнення загрозливої заборгованості. Остання реалізується під тиском сучасної світової фінансової архітектури, завдяки в тому числі й використанню фінансових інновацій, які приносять більш високі доходи. Отже, замість інвестицій у реальний сектор і прискорення темпів економічного зростання посилюється соціальне розшарування і мають місце низькі темпи економічного зростання, підвищується ступінь залежності національної держави від міжнародних кредиторів. Серед основних системоутворюючих кредиторів, діяльність яких, у першу чергу, спрямована на розширення масштабів кредитування національних економік окремих країн та фінансових інститутів, які формують глобальну фінансову систему, насамперед слід назвати МВФ та Світовий банк. При цьому результативність їх діяльності неодноразово отримувала оцінки, які національні уряди окремих країн не можуть сприймати однозначно. Зокрема, Дж. Стігліц пише, що "коли проекти,.. рекомендовані Заходом, розроблені за допомогою західних радників і фінансовані Світовим банком або іншими міжнародними органі-

заціями, провалювалися, то тягар повернення кредитів, тим не менше, лягав на бідні верстви населення країн, що розвиваються, якщо, звичайно, не було в тій чи іншій формі угод про списання боргів” [10, с. 11]. До речі, останні дуже й дуже рідко дійсно списуються, проте досить часто реструктуризуються на майбутнє з більш жорсткими вимогами. Саме тому поглиблення нерівності має глобальну тенденцію, отже, відповідальність національних урядів істотно зростає, а це, у свою чергу, актуалізує ідеологію історизму, в тому числі в економічній теорії. Для України це також є актуальним, особливо з урахуванням досягнень світового рівня, визнаних в українській економічній науці. Розвиток історико-логічних основ ринкових відносин пов’язаний з ім’ям М. Туган-Барановського, тобто в українській економічній науці є доволі серйозні історичні традиції, які створюють основи для пошуку шляхів досягнення успіху в сучасних умовах.

Найвідоміший у світі український учений-економіст М. Туган-Барановський презентує національну інтелектуальну традицію саме в галузі економічних досліджень, якій притаманне критичне ставлення до механістичного пояснення господарської взаємодії, яка нібито є властивою для всіх часів і народів. У його теоретичній системі замість цього важливу роль відведено історико-культурним детермінантам форм економічного життя і соціальним факторам господарського розвитку. Розглядаючи історико-логічні основи формування ринкових відносин, капіталістичної організації виробництва і торгівлі, М. Туган-Барановський не сприймав космополітичний універсалізм школи А. Сміта, проте акцентував увагу на національних рисах формування та розвитку господарського середовища. Внутрішні механізми та інституційні умови, які визначають соціально-економічну динаміку, мають становити предмет економічних досліджень та серцевину економічної політики.

М. Туган-Барановський стояв на позиціях еволюційно-інституційного підходу до трактування господарського розвитку, що передбачає вивчення історичних форм господарства в їх єдності із соціальними, політичними, духовними аспектами суспільного поступу. Визнаючи провідну роль держави як інституту, він ще на межі ХІХ–ХХ ст. зауважив, що нестримуваний державною владою капіталізм розгортає всю міць своєї руйнівної сили, тож принцип *laissez-faire* втрачає довіру [11, с. 191–192]. Це надбання прогностичного характеру відомого українського вченого-теоретика має фундаментальне значення для сьогодення, оскільки нинішня криза довела справедливості його твердження. Докладно роль протекціонізму в системі господарського розвитку викладено в монографічній праці, присвяченій 150-річчю від дня народження М. Туган-Барановського [12, с. 211–227].

Нині в Україні, взявши до уваги ментальні особливості українського народу та спираючись на розвиток історико-логічного підходу в сучасних економічних дослідженнях, які проводяться в Інституті економіки та прогнозування НАН України, необхідно на практиці багато чого змінити у підходах до економічної політики. Замість перегляду національних цінностей слід відстоювати національні традиційні цінності, властиві історичній школі в економічній теорії, та водночас розвивати здатність сприймати й інші цінності, переймаючи чужий досвід, але при цьому вести господарювання в умовах такого середовища, в якому розвиваються українське суспільство та економіка країни.

З огляду на це особливо важливим є стратегічне бачення майбутніх проблем і взаємозв’язаних суперечностей економічного та політичного характеру, які певною

мірою вже проявилися в Україні і від розв'язання яких залежатиме успіх. І навпаки, відсутність такого бачення може залишити нас серед тих країн, які не тільки є аутсайдерами, а й перебувають під зовнішнім управлінням. На цьому шляху доведеться зробити вибір на користь поглиблення конкурентних відносин і відповідного посилення як горизонтального, так і вертикального їх регулювання. Водночас ми маємо враховувати, що "оцінки (результатів діяльності. — *В.М.Г.*) самі по собі, навіть коли є стабільними, часто призводять до високого ступеня нерівності і ... розцінюються як несправедливі" [13, р. 9], оскільки регуляторна лібералізація, яка надає дедалі більшої свободи ринкам, що перебувають під потужним впливом корпорацій, дозволяє основні результати контролювати тим самим корпораціям, унаслідок чого зростає частка бідного населення. Регуляторна лібералізація має відповідну тенденцію і в Україні, оскільки зберігається деструктивний вплив корпорацій як на конкурентні відносини в економіці, так і на зміст політики уряду, який в існуючих умовах глобалізації втрачає суверенність. У світі в цілому і в Україні зокрема глобальні корпоративні структури часто є значно потужнішими за окремо взяті уряди країн, і до того ж вони слабо контролюються суспільними інститутами. Є спроби (і навіть певні результати) із створення структур і стандартів, спрямованих на глобальне регулювання саме в інтересах ТНК. Як наслідок, відбувається розмивання державних суверенитетів у контролі за діяльністю у кредитній, податковій, бюджетній сферах та ін. Власне, ми не можемо не враховувати того, що на фоні системної кризи, яка вже понад 40 років характеризується турбулентністю в умовах тривалого спаду темпів економічного зростання, і зниження норми прибутку корпорації, "маючи величезну кількість надлишкових засобів виробництва, надвелике боргове навантаження, ... не схильні підвищувати зайнятість або розширювати купівлю будівель, устаткування та програмного забезпечення, не говорячи вже про те, щоб брати нові позики для їх фінансування, незалежно від того, наскільки низькими були процентні ставки" [14, с. 492]. Турбулентність у першу чергу охопила високорозвинуті країни і, що особливо важливо, загострила процеси суверенізації всередині ЄС. Україна, яка проголосила курс на зближення з Європейським Союзом і майбутню інтеграцію, не може одночасно не турбуватися про таку власну ідентифікацію, яка б у кінцевому підсумку дозволила застосовувати ідеологію "розвивального протекціонізму, відповідно до національних економічних інтересів, на чому свого часу наголошували, наприклад, Ліст, Вітте, а тепер і Трамп" [9, с. 40].

Згідно з домінуючою позицією адміністрації американського президента та його прихильників, США — "це національна держава американського народу, і її головні інтереси є предметом внутрішньої політики" [15, р. 2]. Це відповідає так званому джексоніанському націоналістичному популізму, в основі якого лежать існуючі проблеми уповільнення збільшення заробітної плати на фоні зростання продуктивності праці, втрати робочих місць через виведення бізнесу за кордон, неконтрольованого припливу мігрантів та інші складові, які відносяться до проблемних питань розвитку національної економіки в умовах неконтрольованої глобалізації. Це суперечить космополітичним течіям, які домінували в державній ідеології попередніх ("дотрамлівських") часів, оскільки замість ідей глобального космополітичного майбутнього дедалі потужніше формуватимуться ідеї вільного національного самовизначення згідно з національною ідентичністю та самобутністю. Для США це не новина, оскільки і наприкінці XIX, і на початку XX ст. державна політика неодноразово орієнтувалася на концентрацію

першочергових зусиль на внутрішніх проблемах, що дозволило просуватися й добиватися реалізації національних інтересів у сферах безпеки та економіки. Така тенденція істотно посилюватиме взаємодію національних країн на транзакційній основі, а успіх кожного з учасників залежатиме в першу чергу від мистецтва переговорів і потенціальних взаємозалежності та взаємодоповнюваності економіки кожної країни з урахуванням чи без урахування інтересів “третіх” країн, а також того факту, що крім національних інтересів завжди є і будуть проблеми спільних благ для населення всіх країн, що може не братися до уваги у двосторонніх транзакційних угодах.

Разом з тим існуюча економічна нерівність між країнами загострить проблеми взаємодії на рівні окремих країн, оскільки їх слабкість підштовхуватиме, з одного боку, до формування нових шансів, а з іншого – до намагання хоч якось послабити наслідки нерівності, яка провокує міграцію і посилює напруженість. У таких умовах і виникає національний популізм, який зустрічає спротив навіть тих, хто виступає за розв’язання масштабних проблем за участю світових лідерів – США, Китаю та ін. При цьому проблеми нерівності у глобальному вимірі нікуди не подінуться, оскільки в найближчі 10 років прискорення економічного зростання у світовій економіці не очікується, а навіть можливе його ще більше уповільнення, адже в економіці розвинутих країн ще не знайдено пропозицій масштабного характеру, які б дозволили здолати їх слабкість перед викликами сучасності та нагромадженими дисбалансами, з якими механізми вільних ринків не справляються в умовах так званого домінуючого мобільного корпоративізму. Останнє означає, що Вашингтонський консенсус потрібно змінювати, чого поки що не робиться. Країни, в яких він народився і на які спирався, самі почали “страждати” від внутрішньої зростаючої нерівності, коли навіть на нових робочих місцях пропонують меншу порівняно з існуючою заробітну плату. Крім того, перед багатьма країнами стоїть завдання уникати дуже великої залежності від експортних цін, оскільки у глобальному просторі через досягнутий рівень надмірного нагромадження надлишкових потужностей є обмеження можливостей для їх підвищення. У свою чергу, це підтримує тенденцію до зниження норми прибутку, отже, обмеження формування фінансових ресурсів для нових капіталовкладень, що гальмує темпи економічного зростання [14].

Сказане мотивує до переорієнтації економічної політики на першочергове розв’язання внутрішніх проблем розвитку, як це вже було неодноразово, наприклад, в економічній історії США, хоча і за іншого характеру міжнародних відносин. У результаті в глобальному економічному просторі, який функціонує на засадах неолібералізму, для боротьби з негараздами і викликами народився та певним чином розвивається так званий економічний націоналізм, який укотре в історії став доктриною окремих політичних еліт. У їх середовищі отримання політичної влади в результаті виборів декларується за рахунок ідентифікації національного протекціонізму в зовнішніх відносинах, який формує можливу тенденцію до переформатування взаємодії у сфері торгівлі на засадах двосторонніх відносин, на відміну від існуючої ідеології вільної торгівлі. Зрештою це ставить під сумнів існуючу неоліберальну доктрину, замість якої допустимим може стати втручання авторитарного характеру, особливо економічно більш потужних країн, в отримання преференцій у зовнішній торгівлі. При цьому слід враховувати, що “глобальна еліта, глобальні гравці ринку схильні до того, щоб скористатися можливостями

“безладу” *, а це означає лише те, що вони не прив’язані до певних ситуацій і не обмежені ними. Вони можуть у будь-який час відмовитися від політики національних держав чи профінансованих договорів або спробувати це зробити, змінюючи різні види діяльності на локальному рівні, вбачаючи в цьому нові можливості або ситуації, які вони здатні вбудовувати в найрізноманітніші регіони світу” [16, с. 127]. У сукупності наявність такої “взаємодії” породжує внаслідок глобалізації хаос, за якого через нерівність у доступі до ресурсів і несправедливість порушуються права великої кількості людей. Зокрема, за даними МОП, 73% населення планети не мають соціального захисту як такого. Не останню роль у цьому відіграють транснаціональні компанії, які в багатьох відношеннях є могутнішими за уряди національних держав.

Вплив корпоративної політики на політику Уряду України неодноразово доведено на практиці в ході реалізації економічної політики, зокрема, у плані неконтрольованого доступу корпорацій як до природних, так і до фінансових ресурсів. Істотного значення за таких умов набувають можливості контролю за співпрацею корпорацій і держави з боку громадськості і суспільних інститутів, перш за все, на суверенній території країни.

Сучасні дослідження з цієї тематики показують, що українське суспільство порівняно з європейськими країнами стоїть на одному з перших місць щодо збереження своїх традицій, у контексті яких роль держави завжди була історично важливою, а роль громадянського суспільства — малозначущою. Пояснення цьому, ймовірно, можна знайти на психоемоційному рівні, адже значна частина населення підсвідомо прагне зберегти колишнє розуміння і засади життя в авторитарній державі, незважаючи на події 2004 та 2013—2014 рр. На наш погляд, важливо виходити з того, що це серйозний виклик, який стоїть і перед суспільством, і перед державою, і перед її політикою. З урахуванням двох Майданів, мотивованих на забезпечення в Україні демократичного шляху розвитку, за підсумками 2016 р. тих, хто вважає, що в управлінні економікою треба поєднати державне і ринкове управління, було 51,4% (чи не найвищий показник з 2002 р.), тих, хто вважає, що треба повернутися до планової економіки, — 25,8%, а тих, хто переконаний, що все регулює ринок, — 11,5% **.

В Україні інститути громадянського суспільства в умовах переходу до ринку і відкритості виявилися багато в чому непідготовленими і фактично несформованими для відповідної діяльності. Спочатку з’явилися численні партії, не здатні до дії, оскільки масовість партій ще не забезпечує їх реального впливу в політично неструктурованому суспільстві, коли населення уникає участі в них. Станом на 2016 р., після трьох років надзвичайних політичних подій на Майдані, тільки 39,9% опитаних вважають, що дуже важливо брати участь у громадських і політичних організаціях; не довіряють політичним партіям майже 75,4% респондентів, а цілком чи переважно довіряють усього 4,7% опитаних ***.

У реальності принцип багатопартійності, на який поклали стільки надій, у суспільній свідомості виявився недійсовим. Отже, *за умов, коли реформи мають*

---

* Через відсутність або неефективні дії міжнародних інститутів, яким властиві функції якщо не управління, то, принаймні, регулювання чи контролю за дотриманням міждержавних домовленостей.

** Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. — К. : Інститут соціології НАН України, 2016. — 547 с.

*** Там же.

здійснюватися на користь ринку при одночасному скороченні можливостей держави з надання соціальних послуг населенню, у середовищі якого поглиблюється нерівність і збільшується частка тих, хто не може отримувати такі послуги на ринку, одним із завдань політичної реформи є ініціювання в суспільстві об'єднувальних процесів. Це вимагає партійного переформатування на ідеологічній основі з використанням відповідної політико-економічної платформи, завдяки якій населення не відмовлятиметься від участі у виборах, а займатиме активну позицію і матиме можливість відстоювати свої інтереси. Формально зазначені процеси існують, але не охоплюють основних суспільних сил, оскільки багато чого відбувається поза відкритою суспільною дискусією. Це не дозволяє населенню розібратися в політичному виборі через низький рівень політичної грамотності. За результатами досліджень Інституту соціології НАН України, у 2016 р. кількість респондентів, які вважали, що їм вистачає сучасних політичних знань, дорівнювала всього 26%. Разом з тим з року в рік їх ставало дедалі більше (у 1996 р. – 12,1%). Слід зазначити, що спадна тенденція негативних оцінок достатності сучасних політичних знань, яка існувала з 1996 р., двічі переривалась: у 2004 та 2015 рр., коли загострювалася політична криза. Це свідчить про те, що в такі періоди населенню важко розібратися в політичній структуризації українського суспільства, що деструктивно впливає на перебіг подій і в економіці. За таких умов у суспільстві різко зростає рівень довіри до волонтерів. Так, у 2016 р. тих, хто переважно і цілком довіряв їм, було 53,1%, або в 10 разів більше, ніж рівень довіри до політичних партій. У такі часи виборець орієнтується, скоріше, на ментальні, ніж на свідомі політичні знання та смаки. І не випадково 56,6% опитаних у 2016 р. вважали, що на той час серед існуючих політичних партій і рухів не було таких, яким можна було б довірити владу, і тільки 18% дали позитивну відповідь на це запитання. За 20 років спостережень на цю тему у 2016 р. негативну відповідь було отримано від найбільшої кількості респондентів, водночас у цей період відзначалося зростання питомої ваги тих, хто давав негативну відповідь. Наприклад, у 1994 р. таких респондентів було 28%. У 2016 р. 91% респондентів оцінювали політичну ситуацію в Україні як критичну і вибухонебезпечну*. Отже, постає запитання: які політичні сили можуть стабілізувати ситуацію, щоб мінімізувати негативний вплив політичних процесів на стан справ в економіці? І хоча існує тенденція до зниження кількості респондентів, які оцінюють політичну ситуацію як напружену (96,4% у 2014 р.), проте вона все ж таки залишається високою.

На фоні таких суперечливих тенденцій у політичних процесах 53,1% респондентів залишалися, скоріше, задоволеними своїм становищем у суспільстві**. Чисельність незадоволеного населення, як свідчить дослідження Інституту соціології НАН України, мала тенденцію до скорочення, оскільки в українській економіці спостерігалось економічне зростання, завдяки чому, перш за все, згладжувалося розшарування за доходами. Природно, що за існування проблем в економіці розшарування в політичному відношенні є потенціально дестабілізуючим фактором, який маргіналізує бідні прошарки населення, оскільки вони втрачають можливість одержати соціально значущі для кожного послуги з охорони здоров'я, освіти тощо через розширення їх ринковості та політику економії видатків бюджету, що особливо проявилось у 2015 р.

* Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. : Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 534–537.

** Там же.

Свого часу очікувалося, що рівень життя населення підвищуватиметься в результаті політичного та економічного реформування, а це означало, що середній клас, який існував у колишній системі, одержавши в ході масової приватизації доступ до власності, не тільки збережеться, а й розширяться, що відчутно впливатиме на подальший розвиток. Проте цього не відбулось. Унаслідок надмірного соціального розшарування утворилася маса бідних і збіднілих людей на протигагу невеликій кількості багатих і надзвичайно багатих. Це призвело до витіснення середнього класу, оскільки політична доцільність і відсутність громадянських інститутів не дозволили реалізувати систему громадського контролю і відтворити суспільну мораль, яка б забезпечила надійний контроль над діяльністю політичних, державних і бізнес-структур. Цьому, власне, заперечувала політика орієнтації на всюдозволеність і збагачення завдяки надзвичайним свободам, які існували як ідеологія і політика руйнування системи минулого [1]. Через неконтрольованість з боку суспільства виникло багато таких випадків, які, враховуючи моральні цінності, є далеко небездоганними.

Моральна нелегітимність чинних законів, які дозволяють збагачуватися тільки одним (обраним), ще довго гальмуватиме процес перетворень і підтримуватиме високий рівень недовіри до законодавчого процесу, який реалізується відповідними політичними силами. Саме тому майбутня політична реформа, на додаток до сказаного, повинна сформувати основу для якнайшвидшого залучення сил, здатних сконцентрувати законотворчу діяльність у руслі *конструктивного співробітництва та масової заінтересованості в результатах реформ, на відміну від потреб монополюльно організованих угруповань великого бізнесу*, які масово прагнуть зберегти доступ до ресурсів шляхом прямого контролю над політикою держави та отримання пільг різного характеру. За умов, що склалися, це буде своєрідним продовженням розширення політики вільного ринку, який свого часу заклав економічну основу формування великого капіталу і ринкових свобод, які дозволили отримати контроль над власністю. У разі продовження на новому етапі розширення ринкового обміну буде здійснено новий крок до реструктуризації буржуазного прошарку національного бізнесу, який завдяки ринковим механізмам вільної торгівлі буде здатний досягти піднесення конкурентоспроможності свого бізнесу і навіть економічного зростання. Останнє, проте, супроводжуватиметься розшаруванням суспільства, одна частина якого, діставши можливість залучитися до діяльності корпоративізованих структур і отримавши відповідні доходи, може задовольняти свої потреби на ринку, а друга — біднітиме через нездатність реалізувати себе у зростаючих секторах економіки при паралельному скороченні бюджетних видатків і неможливість отримувати необхідні послуги за рахунок держави.

За існуючого високого рівня недовіри до державних інститутів в Україні поки що неможливо забезпечити функціонування інституційних меж шляхом їх формування, узаконення та регулювання з тим, щоб впливати на економічні процеси, уникаючи як економічних криз, так і соціальних конфліктів. Це видно з наведених у таблиці функціональних ознак розподілу повноважень, намірів і дій основоположних суспільних суб'єктів в існуючих моделях функціонування демократичного капіталізму. Аналіз праці К. Оффе дозволив виокремити розподіл функціональних повноважень, намірів і дій, які відповідають соціально-демократичній, соціально-ринковій економіці, теорії ліберального ринку в умовах демократичного та постдемократичного капіталізму. На перший погляд, саме

серед них доцільно здійснити вибір на користь тієї чи іншої моделі функціонування демократичного капіталізму. В умовах постдемократичного капіталізму центр прийняття рішень зміщується в бік звуження простору для учасників забезпечення демократичного процесу, оскільки на їх місце, як видно з таблиці, приходять державні комісії, фідучіарні і, що особливо важливо, національні інститути.

У моделі ліберального ринку в умовах демократичного капіталізму теоретично має скластися ситуація, коли жодна з груп тиску примусово не зможе накласти зобов'язання на політичну систему. Вони нейтралізують одна одну так, щоб держава могла самостійно вирішувати, якій групі догоджати і йти на поступки (див. табл.). Наш погляд на цю модель і висновки стосовно неї викладено в авторській публікації у 2010 р. [17]. Зокрема, ми дійшли висновку, що ліберальні начала як складові вільного розвитку особистості обов'язково повинні реалізуватись у суспільстві, яке йде демократичним шляхом розвитку. Проте їх втілення в технологічні, економічні, соціальні, політичні, психологічні, ментальні та інші реалії сучасного суспільства може давати різні результати, в тому числі й такі, що суперечать ліберальним принципам, як і сталося, наприклад, в Україні. Так, без лібералізації господарського життя на початку 1990-х років неможливо було б сформувати ринкову економіку як основу для подальшого економічного прогресу, а надмірне розшарування суспільства, зростання розриву між бідними та багатими – це одночасно наслідок лібералізації, що суперечить її вихідним принципам. Тому ліберальні начала мають бути реалізовані з урахуванням інтересів усього суспільства. Це означає, що свобода особистості повинна обмежуватися тоді, коли людина порушує інтереси суспільства, а інтереси суспільства мають обмежуватися непорушними правами особистості. Пошук такого балансу є сутністю сучасного демократичного розвитку. Поєднання ліберальних начал з демократичними інтересами більшості можна було б назвати демократичним чи суспільним лібералізмом. Саме до такої форми, на наш погляд, еволюціонують сучасні ліберали. Під багатьма їх нетрадиційними вимогами могли б підписатись і соціал-демократи, а це шлях до суспільного консенсусу, який ґрунтується на вимогах часу, що особливо важливо для України.

Висновки

В Україні, незважаючи на масу суперечливих проблем у багатьох сферах, здебільшого вже сформовано основи постдемократичного капіталізму, отже, держава реалізує свою політику за фінансових обмежень, уникнути яких можна завдяки зовнішній фінансовій підтримці, передусім, міжнародних фінансових організацій і країн-донорів, які висувають, крім того, певні економічні та політичні умови. В такому разі країна часто сприймається власними громадянами як агент інших держав або міжнародних організацій, а економічні ресурси ринкових гравців визначають порядок денний і впливають на процес прийняття рішень (див. табл.). У цій моделі ті, хто має ресурси і формує результати їх розподілу, не обмежені ні соціальними правилами, ні політичними втручаннями, особливо якщо врахувати, що дедалі більшу роль у цьому відіграють міжнародні корпорації і ТНК. Водночас за цієї моделі люди просто відсторонюються від політики мовчання, що, власне, продемонстрував політичний досвід України 2004–2014 рр. Згідно з проведеними у 2016 р. дослідженнями Національної академії наук України, 68,6% опитаних повністю згодні та скоріше згодні з тим, що демократія – це найкращий

Функціональний розподіл повноважень, намірів і дій основоположних суспільних суб'єктів у моделях функціонування демократичного капіталізму *

Суб'єкти	Соціально-демократична і соціально-ринкова економіка	Теорія ліберального ринку в умовах демократичного капіталізму	Постдемократичний капіталізм
Держава	Забезпечує функціонування інституційних меж шляхом їх формування, узаконення та регулювання, завдяки чому держава здатна управляти економічним процесом, уникаючи як економічних криз, так і соціальних конфліктів	Забезпечення законних гарантованих прав власності, дотримання контрактів і доступ до інфраструктурних мереж та послуг	Держава реалізує політику в умовах фінансових обмежень, які наклали на неї ринок. Держава не є універсальним постачальником товарів і послуг, які можуть бути загребувані. Держава з "податкової держави" перетворюється на державу, яка позичає. Держава сприймається громадянами як агент інших держав або міжнародних організацій
Особи, які приймають рішення (ОПР)	Політична влада, що дотримується принципів соціальної справедливості, які пресвалюють над ринковими тенденціями, за логікою, має право розподілу економічних процесів, але не навпаки	Жодна з груп тиску не може накласти примусові зобов'язання на політичну систему. Вони нейтралізують одна одну так, щоб держава могла самостійно вирішувати, якій з груп догоджати і йти на поступки	Центр прийняття рішень зміщується в бік, де немає місця учасникам забезпечення демократичного процесу. Замість них приходять державні комісії, фідуціарні інститути, в тому числі наднаціональні, які проводять політику "за зачиненими дверима". Замість держави працюють рейтингові агентства та інші гравці фінансового ринку
Ринкові гравці	Перебувають у процесі безперервного торгу між державою та корпоративним сектором згідно з установленними законами правилами щодо управління компаніями, оподаткуванням та політичними обмеженнями	Ні держава, ні ринок не є повністю автономними, взаємовідносини і необхідні ресурси не можуть привести до залежності або значного переважання одного над іншим	Економічні ресурси визначають порядок денний і впливають на процес прийняття рішень. Ті, хто має ресурси, формують результати їх розподілу і не обмежені ні соціальними правилами, ні політичним втручанням. Ринок формує порядок денний і накладає обмеження (фінансові) на державну політику

Громадяни	Впевнені у здатності держави наглядати та управляти, а тому всі повноцінно використовують свої політичні права	У демократичній країні громадянин може вийти з політичного діалогу не шляхом конфлікту з елітою, а завдяки її заміні. Політична ж аналогія – не проблема, а, скоріше, цінність для системи, оскільки добровільна відмова від голосування – ознака задоволення нинішньою ситуацією	Над сферою громадянських прав, політичного перерозподілу і сталого розвитку переважають накопичення, вигоди від ефективної конкуренції економіки і ринку. Громадяни мають звикнути до того, що фінансове виснаження держави – поганий посередник у питаннях “дороговартісної політики”. Громадяни втрачають упевненість у тому, що громадський контроль над державною політикою в принципі можливий. Власна країна в очах громадян є агентом інших держав або міжнародних організацій. Люди навряд чи просто відстороняться від політики мовчання
-----------	--	---	---

* Виокремлено на основі матеріалів розділу К. Оффе “Нерівність участі в умовах жорсткої економіки” (див. детально [18, с. 219–269]).

політичний устрій; більшість з них вважають, що без демократії неможливий сталий економічний розвиток країни (59,4% респондентів) і що вона забезпечує людині найкращі можливості для індивідуального політичного вибору порівняно з іншими режимами (62,8% респондентів); 61,6% опитаних переконані, що шляхом голосування вони обирають владу, а далі від них уже нічого не залежить *. Сказане підтверджує результати досліджень (див. табл.), які показали, що політичний вибір для України є цінністю, проте у нас поки що неможливі рівноправні відносини між державою, бізнесом і суб’єктами голосування, але їх забезпечення є надзвичайно важливим завданням для країни.

Список використаної літератури

1. *Геєць В.М.* Особливості взаємозв’язку економічних та політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України // *Економіка України*. – 2016. – № 12. – С. 3–21.
2. *Геєць В.М.* Довіра і розвиток в українських реаліях / *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : ДВНЗ “Університет банківської справи”, 2016. – 17–19 лютого. – С. 15–31.
3. *Артёмова Т.И., Гриценко А.А., Кричевская Т.А.* и др. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем ; [под ред. А.А. Гриценко]. – К. : Институт экономики и прогнозирования НАН Украины, 2013. – 580 с.
4. *Мейсон П.* Посткапитализм: путеводитель по нашему будущему. – М. : AdMarginem, 2016. – 416 с.
5. *Stiglitz J.E.* Globalization and its Discontents. – N.Y. : W.W. Norton, 2012. – 304 p.
6. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии ; [пер. с нем.] ; [под ред. К.В. Трубникова]. – М. : Европа, 2005. – 379 с.

* Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. : Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 430.

7. *Williamson J., Milanovic B., Lindert P.* Measuring Ancient Inequality. — MPRA Paper 5388. — 2007. — October. — 86 p.
8. *Фокс Дж.* Торговельна політика США — час почати спочатку // Економіка України. — 2017. — № 5-6. — С. 16–30.
9. *Механик А.* "Иное" все-таки дано // Эксперт. — 2017. — № 7 (1017). — С. 39–40.
10. *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции. — М. : Национальный общественно-научный фонд, 2003. — 131 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.library.fa.ru/files/Stiglitz-global.pdf>.
11. *Туган-Барановский М.И.* Избранные сочинения. — В 2 т. — Т. 1: Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма ; [под ред. Л.И. Дмитриченко]. — Донецк : ДонГУЭТ, 2004. — 357 с.
12. *Гець В.М., Небрат В.В., Супрун Н.А., Тарасевич В.М.* та ін. Туган-Барановський М.І. — вчений, громадянин, державотворець. — К. : Наукова думка, 2015. — 364 с.
13. *Stiglitz J.* The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. — N.Y. : W.W. Norton & Co, 2012. — 560 p.
14. *Бреннер Р.* Экономика глобальной турбулентности. — М. : Высшая школа экономики, 2014. — 552 с.
15. *Mead W.R.* The Jacksonian Revolt. American Populism and the Liberal Order // Foreign Affairs. — 2017. — № 2 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-01-20/jacksonian-revolt>.
16. *Риччері М.* Как спасти социальность рыночной экономики // Мир перемен. — 2017. — № 1. — С. 124–138.
17. *Гець В.М.* Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // Економіка України. — 2010. — № 3. — С. 4–20.
18. *Березин М., Геншель Ф., Крауч К.* и др. Политика в эпоху жесткой экономики ; [пер. с англ.] ; [под ред. А. Шефара, В. Штрика]. — М. : Высшая школа экономики, 2015. — 392 с.

References

1. *Heyets V.M.* *Osoblyvosti vzajemnoy'v'язku ekonomichnykh ta politychnykh peredumov rekonstruktyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Peculiarities of the interrelation of economic and political preconditions of a reconstructive development of Ukraine's economy]. *Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine*, 2016, No. 12, pp. 3–21 [in Ukrainian].
2. *Heyets V.M.* *Dovira i rozvytok v ukrains'kykh realiyak* [Trust and development in Ukrainian realities]. Proceedings from: *Tvorennya prostoru suspil'noi doviry v Ukraini XXI storichchya. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lviv, 17–19 lyutoho 2016* [Creation of a space of public trust in Ukraine in the 21st century. Int. Sci. and practical conference. Lviv, February 17–19, 2016]. Lviv, SHEI "University of Banking", 2016, pp. 15–31 [in Ukrainian].
3. *Artomova T.I., Gritsenko A.A., Krichevskaya T.A.* et al. *Ierarkhiya i Seti v Instituttsional'noi Arkhitektonike Ekonomicheskikh Sistem* [Hierarchy and Networks in the Institutional Architectonics of Economic Systems]. A.A. Gritsenko (Ed.). Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2013 [in Russian].
4. *Mason P.* *Postkapitalizm: Putevoditel' po Nashemu Budushchemu* [Postcapitalism: A Guide to our Future]. Moscow, AdMarginem, 2016 [in Russian].
5. *Stiglitz J.E.* *Globalization and its Discontents*. N.Y., W.W. Norton, 2012.

6. List F. *Natsional'naya Sistema Politicheskoi Ekonomii* [The National System of Political Economy]. K.V. Trubnikov (Ed.). Moscow, Evropa, 2005 [in Russian].
7. Williamson J., Milanovic B., Lindert P. Measuring Ancient Inequality. MPRA Paper 5388, 2007, October.
8. Faux J. *Torhovel'na polityka SShA – chas pochaty spochatku* [U.S. trade policy – time to start over]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 5-6, pp. 16–30 [in Ukrainian].
9. Mekhanik A. “Inoe” vse-taki dano [“Other” is still given]. *Ekspert – Expert*, 2017, No. 7 (1017), pp. 39–40 [in Russian].
10. Stiglitz J. *Globalizatsiya: Trevozhnye Tendentsii* [Globalization and Its Discontents]. Moscow, National Socio-Scientific Foundation, 2003, available at: <http://www.library.fa.ru/files/Stiglitz-global.pdf> [in Russian].
11. Tugan-Baranovskii M.I. *Ocherki iz Noveishei Istorii Politicheskoi Ekonomii i Sotsializma, t. I, v: Izbrannye Sochineniya v 2t.* [Essays from the Modern History of Political Economy and Socialism, Vol. 1, in: Selected Works, in 2 volumes]. L.I. Dmitrichenko (Ed.). Donetsk, Donetsk SUET, 2004 [in Russian].
12. Heyets V.M., Nebrat V.V., Suprun N.A., Tarasevych V.M. et al. *Tuhan-Baranovs'kyi M.I. – Vchenyi, Gromadyanyn, Derzhavotvoret's'* [Tugan-Baranovsky M.I. – Scientist, Citizen, Statesman]. Kyiv, Naukova dumka, 2015 [in Ukrainian].
13. Stiglitz J. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. N.Y., W.W. Norton & Co, 2012.
14. Brenner R. *Ekonomika Global'noi Turbulentnosti* [The Economics of Global Turbulence]. Moscow, PH of High School of Economics, 2014 [in Russian].
15. Mead W.R. The Jacksonian Revolt. American Populism and the Liberal Order. *Foreign Affairs*, 2017, No. 2, available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-01-20/jacksonian-revolt>.
16. Ricceri M. *Kak spasti sotsial'nost' rynochnoi ekonomiki* [How to save the sociality of a market economy]. *Mir peremen – The world of changes*, 2017, No. 1, pp. 124–138 [in Russian].
17. Heyets V.M. *Liberal'no-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiyu Ukrainy* [Liberal-democratic principles: course to a modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2010, No. 3, pp. 4–20 [in Ukrainian].
18. Berezin M., Genschel Ph., Crouch C. et al. *Politika v Epokhu Zhestkoi Ekonomii* [Politics in the Age of Austerity]. A. Schafer, W. Streeck (Eds.). Moscow, PH of High School of Economics, 2015 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18 серпня 2017 р.
Частина II буде опубліковано в одному з наступних номерів журналу.